

Левченко В. В. Філософсько-психологічні аспекти дослідження екологічного мислення / В. В. Левченко // Теоретичні і прикладні проблеми психології: збірник наук. праць СНУ ім. В. Даля. Видавництво Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля, 2014. - №1(33). – 212-218 (фахове видання).

УДК 159.23

Левченко В.В.

ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ

У статті розглядаються важливі чинники детермінації екологічного мислення: сприйняття, екологічна інформація, екологічні установки, екологічні мотиви діяльності особи в психологічному і філософському контекстах. Джерел – 8.

Ключові слова: екологічне мислення, сприйняття, інформація, установка, мотиви, діалогізм.

Постановка проблеми. Зміна світоглядної та культурної парадигми, способу організації людського буття, розуміння основи своєї самості вимагає створення такої світоглядної системи мислення, що сьогодні буде впливати на формування ціннісних орієнтацій, норм поведінки. Надзвичайної ваги це набуває на зламі соціальних і духовних орієнтирів. Адже екологічна проблематика не обмежується природно-середовищними взаємостосунками, а виходить у більш широку площину екології, соціального простору, екологічної психології, світ культури.

Розкриття чинників детермінації екологічного мислення є основною проблемою нашого дослідження. Мислення займає центральне місце в структурі особистості, детермінує її поведінку, дає можливість пізнання світу, передбачення і прогнозування розвитку подій. Особлива потреба відчувається у розвитку екологічного мислення. Оскільки цей процес сприяє опосередкованому й узагальненому відображенню людиною фактів явищ екологічної дійсності в їх екологічних зв'язках і екологічних відношеннях. Це забезпечує психічне відображення екологічного світу, відношення власного "Я" до нього, рефлексію і регуляцію екологічно доцільної поведінки і діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У теоретичних підходах Л.С. Виготського, П.Я. Гальперіна, Г.С. Костюка, О.М. Леонтьєва, С.Л. Рубінштейна можна виділити такі загальні положення щодо тлумачення природи мислення: необхідність виділення соціального психологічного аспекту вивчення мислення; мислення динамічний процес орієнтування, розгорнутий в часі; мислення є не тільки процесом, це й сама орієнтувально-дослідницька діяльність людини; мислення розгортається в умовах розв'язування задачі.

Суттєвими для розкриття екологічного мислення є поняття "значущі переживання" (Ф.В. Бассін), "особистісні смисли" (О.М. Леонтьєв), "ціннісні орієнтації" (А.В. Петровський), "установки" (Д.М. Узнадзе). Не менш важливим є питання формування суб'єктивного образу, яке займає одне з центральних місць у дослідженні екологічної свідомості.

Виклад основного матеріалу та результатів дослідження. Екологічне мислення передбачає розуміння не тільки природного, а й соціального, штучного середовища, рефлексію до нього, причетність до екологічної дійсності, прояви екоціннісних орієнтацій та моделювання власної екологічної поведінки в цьому середовищі. Тому характеристика екологічного мислення включає, перш за все, уявлення про цілісність соціально-природного середовища. Реалізація цієї характеристики неможлива без адекватного відображення суб'єктивного образу екологічної дійсності, об'єднання в єдиний структурний елемент образу дії і образу середовища (П.Я. Гальперін, О.М. Леонтьєв), утворення нових цілій та створення нових предметних світів.

При опрацюванні питання сприйняття ми будемо виходити з такого розуміння мислення: у найбільш загальному вигляді воно визначає оперування образами, символами, судженнями, поняттями, ідеями, переконаннями чи намірами. Іншими словами, мислення – це особлива, інформаційна діяльність людини, пов'язана з символічною обробкою інформаційних сигналів та повідомлень, формуванням понять і суджень, творчістю тощо. Її специфічними ознаками виступає символічний, ідеальний характер протікання, імпліцитність, недоступність безпосередньому спостереженню. Мислення є способом типізації

людиною інформації про світ, що розкриває необхідні зв'язки, властивості, тенденції розвитку об'єктів дійсності. Внаслідок цього людиною набувається здатність до планування своїх дій та передбачення їх наслідків.

Мислення є процесом розуміння світу, інших людей та самого себе. Тому й думка націлена на пошук зв'язків між фактами дійсності, соціального буття або феноменами внутрішнього світу. В акті мислення людина набуває життєво важливої для неї на певний момент часу інформації, знання актуального характеру. Таким чином, людська думка набуває мовного вираження у вербально-знакової формі. За допомогою мови відбувається акумуляція, формалізація та трансляція інформації, тобто здійснюються операції мислення. Але думка може виникати також і як реакція на емоційно-почуттєвий стан людини. В такому випадку вона виражатиме зв'язок низки образів, які мають пізнавальне чи прагматичне значення. Тому продуктом мислення може бути також і символ або мотив наступних дій.

Поява знання, поданого у словесній формі відповідає мисленню, що нерозривно пов'язане з мовою. Це сприяє розвитку чітко окресленому та усвідомленому мотиву діяльності або ціннісній орієнтації особистості, що зумовлює її практичні дії, теоретичні пошуки та інше. Але мислення на певних етапах опрацювання проблеми базується передусім на безпосередніх чуттєвих сприйняттях і безпосередньому відображенні предметів, явищ об'єктивного світу. Знання, здобуті інтуїтивним шляхом не завжди вербально артикулюються, а мотиви діяльності частіше мають позасвідому або неусвідомлену форму. Поява такої думки обумовлена на основі образно-спрямованого мислення людини (О. Пономарьов, В. Ротенберг, І. Фейгенберг та ін.). Завдяки йому вирішується проблема, окреслене завдання через опрацювання досвіду: оперування образами та символами. Тобто, існування авербальних форм мислення може детермінуватися естетичною інформацією як одним з евристичних чинників продуктивного, творчого акту мислення [5].

Специфікою мислення є його опосередкований характер. Людина набуває знань, які циркулюють в культурі й набуті діяльністю багатьох поколінь. Але

мислення має також особистісне начало, обумовлене індивідуальним досвідом, ціннісними орієнтаціями, загальнокультурним розвитком тощо. Важливим тут стає включення особистості в різні види естетичної діяльності, що розвиває у неї естетичні ціннісні орієнтації, ідеали в системі її духовного життя. Адже, естетичне начало в духовній діяльності особистості формує у неї досвід фіксування, оперування образами суб'єктивної картини світу і багатозначними символами.

Важливим чинником впливу на людське сприйняття, мислення і поведінку виступає "інформаційний пошук", який безпосередньо торкається проблеми настанови. У концепціях психологічної настанови підкреслюється, що в творчості пізнавальний момент ґрунтується на процесах перероблення, опрацьовування інформації. В свою чергу, він нерозривно пов'язаний з емотивним і конативним процесами (Т. Кенінг, Д. Узнадзе).

Базовим фактором регуляції поведінки особистості виступає настанова – схильність суб'єкта до сприйняття майбутніх подій або дій, готовність до формування певної думки, здатність дій у певному напрямі. Вона включає в себе пізнавальний, емоційно чуттєвий та діяльнісний компоненти, і може проявлятися у різних сферах психічного життя. Умовою її появи є наявність потреби і досвіду її задоволення. Настанова обумовлює спрямованість й характер діяльності особистості. Отже, у людини можуть сформуватися в наслідок індивідуального досвіду екологічні настанови, що будуть набувати значення важливого чинника продуктивності мислення. З них виводяться і «ціннісні орієнтації», в даному випадку – екоціннісні, які стають важливим компонентом структури особистості й водночас є регулятором її діяльності.

Важливим чинником регуляції емоційної сфери особистості є мистецтво. Це зумовлено, з одного боку, здатністю творів мистецтва емоційно наснажувати глядача, читача, слухача, що є необхідною умовою для нормальної життєдіяльності людини, з іншого – активність особистості при сприйнятті, осмисленні ціннісного змісту мистецьких творів духовно збагачує особистість. Тут людина виступає носієм "формуючого впливу мистецтва" (Р.П. Шульга).

"Все, що вносить нові грані у взаємовідносини людини й суспільства, людини та світу, якісно впливаючи на її дії, ми можемо окреслити як формуючий вплив мистецтва" [8, с.22], а отже він є результатом складної взаємодії естетичного, психологічного та соціально-психологічного чинників. Доказом цього можуть слугувати результати дослідження впливу музики на особистість. Порівняння емоційного стану, ціннісних орієнтацій особистості, відображених у малюнках, до та після прослуховування музики показало, що малюнки другої серії мають багатозначну символіку (розширення символізації виявляється і в появі стародавніх символів – сонце, вогонь, круг, хрест тощо), увага переноситься на оточуючий світ, соціум, загальнолюдські цінності, на протигагу малюнкам першої серії, де виражені насамперед проблеми самотності, страх, невпевненість у собі. Після прослуховування музикального твору спостерігається, з одного боку, гармонізація емоцій, зниження тривожності, з іншого – підвищуються показники експресивності емоцій.

Таким чином, якщо настанови діють на скритому, внутрішньому рівні активності людини, то мистецтво виводить особистість на рівень соціальний, спрямовує її до визначення життєвих позицій, світогляду, ідеалів тощо.

Таким чином, коли ми маємо справу з мистецтвом, ми маємо справу зі сприйняттям особливого роду – враженнями, що пов'язується з проблемою символу. Темою мистецтва природні об'єкти стають коли стають символами долі людини. Людина бачить себе у пейзажі стільки ж, скільки в своєму портреті. В пейзажах І. Айвазовського долю людини репрезентує символ катастрофи корабля, але поруч завжди присутній інший образ – промінь світла, як символ надії, шляху до спасіння. Історично склалось так, що найбільш поширеним стає пейзаж, який лірично зігрітий почуттями людини: сумний або радісний, світлий, романтичний, або той, що визиває хвилювання, неспокій. Представники такого "ліричного" напрямку в живописі – О. Саврасов, І. Левітан, М. Нестеров, А. Куинджи, вносили своє особливе бачення, душу, дар [5]. Але спільним було розуміння задач пейзажного живопису, яке Левітан пояснював Шаляпіну так, що "протокольна правда" нікому не потрібна.

Важлива "ваша пісня", в якій ви співаєте "лісову або садову стежку". Дійсно, твір мистецтва, проникнутий єдиним і глибоким почуттям художника тому й визиває у нас відповідні почуття та думки.

Тому, природа є джерело, основа для виникнення, формування та розвитку людини, його чуттєвості, свідомості та самосвідомості, а також для розвитку культури, науки та мистецтва. Але саме в мистецтві відбувається взаємопроникнення природного та культурного, що надає естетичної цінності природі. Сама культура укорінена в природі. Краса в природі, її зміст і критерій є спочатку суспільними, людськими і за своїм походженням, і за суттю. Дійсно, в будь-якої культурі дуже важливе місце займають цінності "роду", "рідної землі", Батьківщини. Виховане культурою відчуття людиною краси природи є його універсальна властивість, в основі якої закладено родове прагнення до гармонії та доцільності.

Вихід на рівень "повсякденної активності" (В.О. Скребець) особистості відбувається коли усвідомлені знання неодмінно реалізуються в діях та поступках, загалом в образі життя людини. Цей рівень охоплює мотиваційну сферу, адже мотив виконує функцію своєрідного орієнтиру. Будь-яка діяльність завжди визначається певним мотивом, який є, в свою чергу, результатом потреб, природної схильності, спонукальної цінності мети тощо. Неможливо не згадати творчий доробок А. Маслоу (1982), який вважає, що людина за своєю родовою суттю прагне до "буттєвих цінностей". Автор серед усіх різноманітних потреб вирізняє "метапотреби" - прагнення істини, краси, добра, досконалості, які необхідні особистості для само актуалізації і самореалізації. Особистісний смисл поєднує значення, цінності з реальністю самого життя в цьому світі, з мотивами. Таким чином, певний екологічний досвід діяльності формує певну культуру мислення, зокрема екологічне мислення, на яке спирається особистість у своїй діяльності. Отже, можна стверджувати, що наявність особливої значущості у пізнанні світу особистість набуває індивідуальний досвід, знання, емоційно-почуттєвий стан особистості, включеної в екологічну діяльність.

Перегляд соціокультурних настанов, цінностей, відношень до природи призводить до екологізації естетичної свідомості, а естетичну діяльність стали розуміти як засіб регуляції відношень між людиною і природою. Природа усвідомлюється як естетична цінність, як необхідна складова процесу становлення духовного світу людини, її естетичних почуттів. Саме вона спонукає розвитку емпатії, метафоричності мислення, збагаченню "сенсорного фонду" сприйняття і взагалі творчого потенціалу особистості. Цінності виникають там, де розрив між "природою" та "свободою", "культурою" та "природою", "природою" та "особистістю", "розумом" та почуттям", "свідомими" та "безсвідомими" початками стають загрозливими. Сприйняття природи як естетичної цінності є необхідною умовою екологічного виховання, оскільки естетичне переживання трансформує екологічні знання в екологічні переконання.

Цікавими є духовно-світоглядні аспекти взаємодії людини й природи: чим складнішим стає життя людини у світі, тим частіше вона звертається до природи, намагаючись знайти в ній гармонію та красу. В оточенні природи люди сповнюються відчуттям свободи, душевного спокою, відчують естетичну насолоду, що невід'ємно від пізнання, освоєння та перетворення світу. У світоглядному розумінні осягнення краси природи, з погляду платонівського бачення краси, можна зауважити, що відбувається перехід від чуттєвої конкретики, яка фіксувала естетичні форми природи, від безмежного поля їх споглядання, переживань, вражень, хвилювань до чогось, що перебуває поза їх межами і що виявляє присутність у людині здатності відчувати окриленість. Цей особливий стан окриленості відкриває людині прозору, чисту красу – красу саму по собі, і повертає людину до якоїсь естетичної точки поза межами світу, де вона здатна жити в іншому ритмі. У сфері естетичних станів людини відбувається трансцендентний прорив. І це означає, що ідея прекрасного вказує на здатність людини спрямувати свої духовні зусилля до так званої божественної краси, а місцем відштовхування для трансцендентного злету душі виступає сама природна краса. Отже, сприйняття – саме той

початковий етап спілкування з красою дійсності. Від його повноти, яскравості та глибини залежать естетичні переживання.

Важливою характеристикою мислення є здатність до створення і розуміння символів та образів. Серед сучасних поглядів на теорію символів цінним є вчення О. Лосева. Він наголошує, що сама дійсність, її освоєння та перетворення потребують певного образу мислення. "Не можна сприймати дійсність без всякої її інтерпретації, і не можна переробляти дійсність, не маючи про неї ніякого ідейного уявлення" [2, с.213]. Філософ виділяє критерії оцінки символів: 1) символ є функція дійсності, вона здатна включати нескінченну лаву членів, що можуть вступати в нескінченно різноманітні структурні об'єднання; 2) символ є сенс дійсності, тобто її віддзеркалення, що розкриває сенс відбиваного, проникає в його глибини, недоступні зовнішньо чуттєвому їх відтворенню; 3) символ є інтерпретацією дійсності, оскільки віддзеркалення відбувається в людській свідомості; 4) символ є сигніфікація (позначення), отже, символ дійсності ще й знак дійсності; 5) символ є перетворення дійсності. Але дійсність вічно рухається, творчо росте і розвивається. Отже, і символ будується як вічна зміна і творчість. Без системи реальних і дієвих символів дійсність продовжувала б бути для нас непізнаною стихією невідомо чого [там само, с.214-215].

С. Кримський вбачає в символі не просто алегоричний іншовираз, різновид метафори, а знак із безконечним змістом, бо він є укоріненим у безмежному семантичному полі культури. На думку С. Аверинцева, символ має подвійний вимір. З одного боку, він – образ у функції знаку, з другого – знак у функції образу. Через знаки, як чуттєво-наочне пізнання образу, символ нібито впливає з бездонних глибин семантичного поля культури в наш предметний світ, маніфестує розмаїтість смислового потенціалу життя. А зміст і форма символів гармонійно поєднуються, взаємозбагачуються і взаємодоповнюються в мові. Унікальність мови полягає в тому, що в ній відбивається суб'єктивне усвідомлення людиною світу та віддзеркалюється загальна картина світу. Отже, художній символізм відіграє важливу онтологічну роль.

Але символи виступають не тільки мовою культури, а й станами життєдіяльності людини. Вони утворюють особливу семіотичну фактуру буття чи його ментальну онтологію. А така онтологія потребує своєрідного стану духовності. Неодмінною умовою "життя" символів є наявність діалогічного мислення. Діалог – інформаційна й екзистенційна взаємодія між сторонами, що перебувають у комунікації, посередництвом якої відбувається розуміння [4]. Проте, "діалогічність" розуміється як "здатність суб'єкта сприймати й враховувати правомірність, внутрішню обґрунтованість не лише власної думки, а й інших способів міркувань і висловлювань, що їх утілюють" [3, с.324]. Діалог стає дією, коли відкривається "людина в людині, як для інших, так і для себе самого. Однак це зробити дуже складно, тому що багато "покровов потрібно зняти з лица найближчої, добре знайомої людини, покриттів, нанесених на нього випадковими життєвими положеннями, щоб побачити істинним і цілим лице його" [1, с.8].

Особливу увагу треба звернути на зміну світогляду людини, певне відношення до оточуючого світу явищ, бо тільки тоді з'явиться природовідповідна "картина світу". Це коли, за словами В. Вернадського – "окремі приватні явища поєднуються разом як частини одного цілого, і в врешті-решт, отримується одна картина Всесвіту, Космосу, до якої входять і рух небесних тіл, і будова найменших організмів, перетворення людських суспільств, історичних явищ, логічні закони мислення або безкінечні закони форми й числа" [6, с.22-23].

Висновки. Важливими чинниками детермінації екологічного мислення виступають:

1. Сприйняття, екологічна інформація, екологічні настанови, екологічні мотиви, що набувають значення важливого чинника продуктивності мислення, з яких формуються екоціннісні орієнтації.

2. За характером побудови мислительних актів і формами їх реалізації можна визначити образно-спрямоване мислення, яке базується, передусім, на безпосередніх чуттєвих сприйняттях і безпосередньому відображенні

предметів, явищ об'єктивного світу; та абстрактно-понятійне мислення. що нерозривно пов'язане з мовою.

3. Людина виступає носієм "формуючого впливу мистецтва", який є результатом складної взаємодії естетичного, психологічного та соціально-психологічного чинників.

Література

1. Бахтин М. Эстетика словесного творчества / М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 424 с.
2. Лосев А. Дерзание духа / А. Лосев. – М. : Политиздат, 2008. – 366 с.
3. Малахов В. Этика: Курс лекций / В. Малахов. – К. : Либідь, 2000. – 384 с.
4. Новейший философский словарь: [3-е изд., испр.]. – Мн. : Книжный Дом, 2003. – 1280 с.
5. Поліщук О. Художнє мислення: естетико-культурологічний дискурс: Монографія / О. Поліщук. – К. : ПАРАПАН, 2007. – 208 с.
6. Феномен Вернадского / Ноосфера: духовный мир человека / Сост. А.В. Коротян. – Л. : Лениздат, 2009. – 240 с.
7. Шиллер Ф. Письма об эстетическом воспитании / Ф. Шиллер. – М. : Художественная литература, 1950. – Т. 4. – 571 с.
8. Шульга Р.П. Искусство и ценностные ориентации личности / Р.П. Шульга. – К. : Мистецтво, 2004. – 226 с.

References

1. Bakhtin M. Estetika slovesnogo tvorcestva / M. Bakhtin. - M. : Iskusstvo, 1979. – 424 s.
2. Losev A. Derzanie duha / A. Losev. - M. : Politizdat, 2008. – 366 s.
3. Malakhov V. Etica: kurs lektsiy / V. Malakhov. - K. : Lybid, 2000. – 384 s .
4. Noveishiy ailosofskiy slovar [3-e izd., ispr.]. - Mn. :Knizhniy Dom, 2003. – 1280 s.
5. Polishchuk A. Hudozhne mislennya: estetiko-kultorologichniy discurs: Monographia / O. Polischuk. - K. : PARAPAN, 2007. – 208 s.
6. Phenomen Vernadskogo / Noosphera: duhovniy mir cheloveka / Sost. AV Korotyayev. - L. : Lenizdat, 2009. – 240 s.
7. Schiller F. Pisma ob esteticheskom vospitanii / Schiller F. – M. : Hudozhestvennaya literature, 1950. – Т. 4. – 571 s.
8. Shulga R.P Iskusstvo I tsennostnie orientatsii lichnosti / R.P. Shulga. – K. : Mistetstvo, 2004 . – 226 s.

Левченко В.В.

Философско-психологические аспекты изучения экологического мышления.

В статье рассматриваются важные факторы детерминации экологического мышления: восприятие, экологическая информация, экологические установки, экологические мотивы деятельности личности в психологическом и философском контекстах.

Ключевые слова: экологическое мышление, восприятие, информация, установка, мотивы, диалогизм.

Levchenko V.V.

Philosophical and psychological aspects of the study of ecological thought.

The important factors of детерминации of ecological thought are examined in the article: perception, ecological information, ecological options, ecological reasons of activity of personality in psychological and philosophical contexts.

Key words: *ecological thought, perception, information, setting, reasons.*